

Поповський А. М.,
доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри українознавства та іноземних мов
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ
E-mail: popovski@i.ua

ЧИ ПЕРЕВЕЛИСЯ ПЕРЕВЕРТНІ?

У статті розглядаються етимологія, синоніміка та лексико-семантичні функції слова «перевертень» із погляду міфології та реального сприйняття в різноепохальних умовах історичного розвитку українського суспільства як у народному мовленні, так і в різножанрових джерелах. З'ясовується активізація цього мовного явища та його смислова суть у контексті лексикографічних праць, громадських діячів та майстрів художнього слова від Шевченка до сьогодення.

Ключові слова: перевертень, перекидці, перекинці, народні повір'я, антропоніми, синоніми, колоніальна політика.

Життя сучасного українського суверенного суспільства активізує в усному й писемному мовленні ряд мовних одиниць, породжених народними повір'ями, надаючи їм певного смислового значення. Серед них магічне слово *перевертень*, значення якого Віталій Жайворонок тлумачить так: **перевертень** – за народними повір'ями, людина, чаклуванням обернута на тварину або будь-який предмет; також нечиста сила, що набула вигляду кого-, чого-небудь; перевертні живуть то як люди, то як звірі, тобто ведуть подвійне існування; вони небезпечні, бо людина часто не може й знати, хто перед нею – справжня звірина чи перевертень; перевертнями є відьма, чаклун, сам чорт; вони ж можуть зробити перевертнем людину; про це багато мовиться в народних казках і легендах [1, с. 438].

Словник української мови, окрім цього значення подає ще такі:

1. Людина, що зрадила свої переконання. – *Правда Наливайкова, що на нас може напасти, як коршун на курчат без квочки, отой перевертень людський, гетьман Жолкевський* (Ле, Наливайко. 1957, 344).

2. діал. Непородиста, нечистокровна тварина; помісь. **Перевертні** [вівці] продаються або вирізуються на лій (Сл. Гр.) [2, т. VI, с. 138].

Тож не випадково, що українські прізвиські назви з народних повір'їв успадкувалися антропоніміями: **Перевертень** (Укр. радіо, 22.07.2007), **Перевертун** (Українське слово, 2011, 28 вересня–1 жовтня, с. 2), **Перевертнюк** (Вивчаємо українську мову та літературу, 2013, № 32, листопад, с. 21) та ін.

У поезії Тараса Шевченка «Розрита могила» ця мовна одиниця набуває глибоко соціального значення в розкритті жорстокого колоніального режиму царської Росії в долі України й породження українських перевертнів:

*Степи мої запродані
Жидові, німоті,
Сини мої на чужині
На чужій роботі.
Дніпро, брат мій, висихає,
Мене покидає,
І могили мої милі
Москаль розриває...
Нехай риє, розкопує,
Не своє шукає,
А тим часом **перевертні**
Нехай підростають,
Та допоможуть москалеві
Господарювати.
Та з матері полатану*

Сорочку знімати.

Помагайте, недолюдки,

Матір катувати [3, с. 169-170].

Іван Франко в політико-економічних статтях неодноразово наголошував, що «*перевертні завжди віддають голос політичному пройдисвітові*» (процитовано на Укр. радіо, 27.11.2001).

А через 136 років Олесь Бердник у відкритому посланні до Росії розкриє наслідки жорстокої колонізації царського режиму: «*Ти (Росія – А. П.) почала випивати, висушувати творчу криницю України. Як гусінь, оповили нашу землю Петрові і Катеринині ублюдки та свої **перевертні**. Колись найосвіченіший в Європі нарід опустився в найнижчі круги інферно: пекельні слуги не знали, як ще дошкульніше ударити по серцю України, щоб померла нарешті райдуга на творчому крилі*» [12, с. 4].

Характеризуючи розвиток української мови в нерозривному зв'язку з іншими мовами, Павло Житецький вів непримиренну боротьбу з тими освітянами, які зрікалися рідної мови: «*місіонери освіти, які діють під прапором народності, забули, що народ перш за все вимагає від своїх вихователів поваги до його власного світогляду, виробленого далеко від школи, і що саме цей світогляд є точкою опори, від якої повинен піти весь майбутній її розвиток. Позбавити народ цього ґрунту – значить роздвоїти його натуру, значить забезпечити вічне існування двох суміжних категорій – суспільства й народу (начебто народ – не суспільство, а стадо овець), які в нас мають становий характер. Перша – з титулом освіченої, остання ... але всі ми знаємо, як у Росії називають народ... До перших будуть належать або жалюгідні і безбарвні **перевертні**, що хляться в той бік, звідки сильніший вітер, або люди, що остаточно висушили в собі живий струмінь народної сили; а поза цим привілейованим буде стояти все той же темний люд, з його незрозумілою думою, з його чесною знедаленою душею* [4, с. 80].

Колоніальну політику російських самодержців продовжували ретельно трансформувати вожді революційного перевороту 1917 року, використовуючи всі засоби боротьби для повалення УНР разом із українськими холузями-перевертнями: *Льова Бронштейн-Троцький був заступником Ульянова-Леніна і народним комісаром зовнішніх справ в уряді Російської Федерації в 1918 році. Він проводив дволику політику відносно України. На мировій конференції в Бресті Російська Федерація визнала незалежну Українську Народну Республіку в січні 1918 р., а вже в липні зібрали установчий з'їзд у Москві з росіян, євреїв і кількох **українських перевертнів**, де створили Комуністичну партію (більшовиків) України – КП(б)У, яка була «п'ятою колоною» і мала завдання руйнувати Українську Народну Республіку зсередини. Для цього направляли комуністичних агітаторів в Україну, і Бронштейн-Троцький дав їм такі настанови: «щоб позбавити Україну незалежності – усі засоби однаково придатні...» [15, с. 3].*

Тож чи перевелися перевертні впродовж трьох століть від Шевченкової застороги? Тавровані Кобзарем доморощені перевертні, розширюючи свій синонімічний потенціал, не зійшли з арени й сьогоденного суспільного життя українського народу. І злободенність цього слова в наш час стає вельми актуальною. Саме на таких, вірнопідданих малоросів, робить ставку тепер Москва після розпаду Радянського Союзу, щоб повернути в лоно російської імперії суверенну Україну:

На лови душ заблуканих, розщеплених

Полює відщепенська чужорідна сарана.

Гнеться, гнеться колос наш ущемлений

Нетравленням чужинського лайна.

І тут у них взірець великий: Гоголь.

Подвійний Гоголь – місячний сіяч.

Перевертень великий...Тож опісля нього

Прийшов Шевченко – сонцем розсіяв!

Що, може, це – не від поезії, а від політики.

Я гоголя люблю, – за чар-вогонь у глибині...

Та не люблю аполітичних паралітиків,

Що дозволяють в нас на полі все пожирати сарані [16, с. 5].

Доморощені перевертні-стукачі сталінського режиму доклали чимало зусиль у приборканні й нищенні української інтелігенції: «*І полювання на буржуазних націоналістів – здебільшого*

законспірованих – охопило всю Україну. **Перевертні**, як виявилось невдовзі, встигли пролізти в усі ділянки суспільного життя, їх (буржуазних націоналістів – А. П.) викривали щодня...» [22, с. 170].

Вони ретельно виконують свою чорну роботу на зламі історичних епох, хоч і попадають під обстріли демократичних сил, які викривають їх антигуманну діяльність у повноцінному розвитку української мови:

*Десь під ногами повзають **перевертні**
Переплутці, перехвости, перекидці,
Піднімуть раптом справжнє ревище,
Аж тошно розгорляються, розниються,
Як в Україні їх, мовляв, утискують.
Чому ж не розмовляють по-українському,
А ніби по-мишиному попискують [5, с. 41].*

Ветеран праці, відмінник народної освіти України, інвалід війни Григорій Пономаренко з м. Донецька розвінчує ідеологію донецьких перевертнів у поезії «Пора нам повернутися до Бога»:

*Чи ми такі дурні, чи зовсім безтолкові?
Ніяк не можу зрозуміти я, –
Що всі загрузли вже в московській мові,
А де ж українська? Наша? Де своя?
Її в Донбасі щось ніде не чути –
Хіба що в закутку, в глухій селі.
Начальнички тут мову зневажають люто,
Тому й спілкуються й дорослі, і малі
Лише російською. А далі слід сказати:
-Ми стали забувати навіть те,
Що нас родила українка-мати...
Це ж ми зневажили її ім'я святе.
Вперед, вперед, в майбутть веде дорога.
Я невдоволення скрізь бачу між людьми:
Чи ми ж таки повернемось до Бога?
Чи так у **перевертнях** й лишимось ми? [19, с. 5].*

Доцент кафедри українознавства Придніпровської державної академії будівництва та архітектури Валентина Бабенко в поезії «Колишні» дає оцінку характеристику мовного питання тим українцям Степової України, які свідомо відріклися від рідної мови:

*Я поважаю греків, гагаузів,
Євреїв, і болгар, і росіян...
І зневажаю «наших» боягузів,
Що сіють лицемірство і обман.*

*Вони коріння українське мають,
Живуть на цій землі і хліб їдять,
А все російську «пісеньку» співають,
Та, наче зомбі, знову всім твердять:*

*Що мову вони, бач, не хочуть вчити,
Що ближче їм, «роднее им язык»,
Те, що дитина навіть має вміти,
«Уже не сможет выучить старик».*

*У будь-якому віці вчать англійську,
Бо треба виїжджати за кордон.
Та Боже збав, не рідну, українську,
Ще за царя тут виник цей закон.*

Себе за українців не вважають,
Та росіянам теж вони чужі,
Немовби долу між стільців сідають –
Між двох народів, просто на межі.

Колишні. Що без племені й без роду.
Чужі. І між своїх, і між чужих.
Не віднесеш до жодного народу
Перевертнів таких, манкуртів тих.

Їх зневажають греки й гагаузи,
Євреї, росіяни і болгари...
Вони є лицеміри й боягузи.
І тільки їм потрібні мовні чвари [20, с. 35–36].

Значно ширше тема перевертництва розкривається в художній прозі Наталки та Олександра Шевченків «Оksamитовий перевертень» [6], поезії Михайла Костіва «Перевертень»:

Колись він фіксував і доносив,
Тепер швиденько перефарбувався.
І всім доводить із останніх сил:
«Я в демократах міцно приписався» [7, с. 8];
пересторозі Петра Перебийноса:
Я знаю вашу капосну породу,
Стрічав я **перекінчиків-чортів** [18, с. 4]
та застережній гуморесці Павла Глазового «**Перевертні**»:
Коли партія нами правила,
Монументами себе славила,
Честю й совістю називалася,
Та прокралася і розпалася.
Ті, що в Партії були членами,
Стали босами й бізнесменами,
Та багатство їх мало радує:
Знову хочеться бути владою.
Бувши практики й теоретики
Завели нові партбилетики.
Треба ж якось їм називатися,
Щоб до уряду проитовхатися:
Сперечаються ліві з правими,
Голомозії з кучерявими,
Сухорлявії з череватими,
Недоношені з дурнуватими...
Добрі душі ми з вами маємо
І дурить себе дозволяємо.
Звідкіля до нас хто не явиться,
Зверхньо дивиться, грубо ставиться,
"Із'ясняється" лиш по-своєму,
Як зі смердами або гоями,
А ми скалимося та підтакуєм.
Ой дограємося ми з арапами!
Як опинимось в них під лапами,
Вони панькатись не намерени,

В етом можете бить уверєни... [14, с. 5-7].

Миколи Миколаєнка «Нічого не проси ні в кого»:

...Я витримати мушу всі удари

Перевертня, манкурта чи почвари [8, с. 10];

Олени Ткачук «Пощо тобі ці гони і дощі...»:

*Хто віда: ти **перевертень** чи вовк?*

А глянеш – звиду начебто людина...

Я вірю, що, хоч ангел твій замовк,

Та совість є. Принаймні совістина [9, с. 124];

у «Співомовках» Богдана Чепурка:

Здичавіла наша нива піл навою смерті.

*Ловлять жабок юродивих вчені **перевертні*** [27, с. 16, 20] та інших митців поетичного слова.

Болючу тему сьогоденних подій на Сході України порушує Тетяна Шпичук у поезії «То куди ж ми зайшли?»:

В наших жилах волячих

Не вино, не вода –

Кров козацька, гаряча,

Як весна, молода.

То чому ж це приблуди

*І **перевертні** знов*

П'ють із чесного люду

Цю нуртуючу кров?

Чом із темного бору,

Наче звір, вигляда

В цю, теперішню, пору

Сатанинська орда? [13, с. 14]

Проте найчастіше використовується ця лексема в сучасній публіцистиці для викриття перевертнів у правоохоронних органах [17], військових оборонних структурах, серед працівників державного апарату [19; 26, с. 89], духовних пасторів церкви і т. п. Про це свідчить і вельми скрупульозне узагальнення до вище поданого Анатолія Ковальчука: «Саме через це не український народ, а окупант-москаль господарює в нашій Батьківщині. Сини України, поневолені й пограбовані ворогом, вигнані на чужину, а всіма її багатствами, передусім землею, заволоділи різноплемінні зайди. Московський окупант не поводить би себе так жорстоко, підло, зухвало й нахабно, якби численні зрадники українського народу – огидні **«перевертні»** й **«недолюдки»** – не допомагали йому «матір катувати».

...Якби впродовж усіх років незалежності Україною керували справжні державники, духовні українці, люди шевченківського, козацького гарту (а не **«перевертні»** й **«недолюдки»**, **«раби, підніжки, грязь Москви»**, **різонаціональні злодії, шахраї і пройдисвіти**), вони б діяли відповідно до твердо усвідомлених всіма патріотами істини. А саме: Україна – держава самостійна, її народ – талановитий, працьовитий, дбайливий і мудрий – нічим не поступається своїм заможним і щасливим європейським сусідам» [10, с. 5].

Ще дошкульнішим у цьому плані є вердикт Петра Таланчука, професора, доктора технічних наук, Президента Відкритого Міжнародного університету розвитку людини «Україна», першого міністра освіти незалежної України: *«Справедливості ради слід сказати, що продуктом тієї ж системи є значна частина українського суспільства, якщо не більшість, які обирали і підтримували всю цю владу, незважаючи на те, що вони плювали на наші з вами інтереси. Це теж правда!*

*Недавнє електронне декларування найвищих державних чиновників показало нечуваний цинізм правлячої касты. Увесь цивілізований світ здивований тим, що він побачив: на тлі масового зубожіння населення України **купка перевертнів**, що править Україною, жирує, втративши при цьому всі ознаки нормальної порядної людини. Це явище викликало у суспільстві моральний шок і отримало назву «Духовний Чорнобиль» [11, с. 1].*

Багатівікова історія лінгвоциту української мови призвела до появи **мовного перевертня** – так званого «суржика», який влучно назвали «смесью французского с нижегородским».

Мовний суржик – одна із форм українського просторіччя, породжена практикою тривалої двомовності в умовах колишньої царської Росії та СРСР. *«Спотворена мова створює і модель внутрішнього “я” особистості. Суржик – це відсутність смаку в моделях поведінки, спілкуванні, у житті. Суржик руйнує підвалини української духовності. Мова – це теж батьківщина, отже, той, хто користується суржиком, зраджує свою державу»* [28, с. 195].

Отже, перевертні, породжені уявою народних повір'їв, у процесі тривалої історії розвитку українського етносу набули людського вияву і тих негативних характеристик, притаманних для нашого сьогодення. Вони занадто живучі й підступні. І щоб викоринити представників цього антинародного явища, треба «громадою обух сталить...» і бути вельми пильними до будь-яких їх проявів.

Список використаної літератури

1. Бабенко В. А. Акварелі душі : вірші / В. А. Бабенко. – Д. : Видавничо-творчий центр «Гамалія», 2013. – 217 с.
2. Бердник О. Терновий вінець України Росії минулій, сучасній, грядущій – відкрите послання / Олесь Бердник // Українське слово. – № 51. – 20-26 грудня 2017.
3. Вофлик А. Манкурти / Анатолій Вофлик // Січеслав. – 2010. – № 3 (25). – липень–вересень.
4. Газета «Київ столичний». – 2009. – 20 лютого.
5. Газета «Літературна Україна». – 1996. – 28 листопада.
6. Геньба Л. Із циклу «Перевертні» / Любов Геньба // Хортиця. – 1998. – № 7.
7. Глазовий П. П. Архетипи: [Гумор. Сатира] / П. П. Глазовий. – К. : МАУП, 2003. – 234 с.
8. Гринчишин З. Щоб позбавити Україну незалежності – усі засоби однаково придатні (настанова Льва Троцького комуністичним агітаторам в Україні) / Зіновій Гринчишин // Українське слово. – 2010. – № 3. – 20–26 січня.
9. Донцов Д. Заповіт Шевченка / Дмитро Донцов // Незримі скрижалі Кобзаря. – К. : Українська видавнича спілка, 2009. – 320 с.
10. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури : словник довідник / В.В. Жайворонок. – К. : Довіра, 2006. – 703 с.
11. Ковальчук А. До 27-ї річниці важливих історичних подій: перших виборів Президента України і припинення існування СРСР / Анатолій Ковальчук // Українське слово. – 2018. – № 47–48. – 7–24 грудня.
12. Ковальчук А. Розрита могила / Анатолій Ковальчук // Українське слово. – 2017. – № 42. – 18–24 жовтня.
13. Коломієць В. На лови душ / Володимир Коломієць // Літературна Україна. – 2005. – 3 листопада.
14. Костів М. Перевертень / Михайло Костів // Літературна Україна. – 2009. – 5 березня.
15. Миколаєнко М. Нічого не проси ні в кого / Микола Миколаєнко // Зоря. – 2013. – 6 березня.
16. Найдорожчий скарб. Слово про рідну мову. – К. : Радянський письменник, 1990. – 390 с.
17. Перевертні в погонах ”полюють“ навіть на жінок і дітей: життя українців після реформи нацполіції кардинально змінилося. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://hyser.com.ua/community/407022-oborotni-v-pogonah-oho...>
18. Словник української мови : в 11-ти т. – К. : Наукова думка, 1970-1980.
19. Сокіл В. Хай засовістяться перевертні / Василь Сокіл // Українські вісті. – Детройт. – 1994. – № 20. – 15 травня.
20. Таланчук П. Модель процвітаючої України. (Виступ, що не відбувся) / Петро Таланчук // Українське слово. – 2016. – 7–13 грудня.
21. Ткачук О. Пощо тобі ці гони і дощі... / Олена Ткачук // Дніпро. – 2009. – № 10.
22. Цалик С Куля для Максима Рильського / Станіслав Цалик, Селігей Пилип // Київ. – К., 2004. – № 3. – С. 170.
23. Шевченко Н. Оксамитовий перевертень / Наталка та Олександр Шевченки. – Х. : Фоліо, 2008. – 248 с.
24. Шевченко Т. Кобзар / Тарас Шевченко. – К. : Держвидав художньої літератури, 1956. – 591 с.
25. Шпичук Т. То куди ж ми зайшли? / Тетяна Шпичак // Українське слово. – 2018. – № 3–4. – 17–30 січня.
26. Костенко Л. В. Берестечко : історичний роман / Л. В. Костенко. – К.: Український письменник, 1999. – 157 с.
27. Чепурко Б. Ритми надр / Б. Чепурко // Українське слово. – 2019. – № 11-12. – 13–26 березня.
28. Яшина Л. І. “Суміш українського з російським” – мовознавчий суржик / Л. І. Яшина // Культура професійного мовлення : М-ли регіональної науково-методичної конференції. – Дніпропетровськ : Пороги, 2006. – 202 с.

Поповский А. М. Не перевелись ли оборотни?

Аннотация

В статье рассматриваются этимология, синонимика и лексико-семантические функции слова «оборотень» с точки зрения мифологии и реального восприятия в различные эпохи исторического развития украинского общества как в народной речи, так и в жанровых источниках. Выясняется активизация этого языкового явления и его смысловая суть в контексте лексикографических работ, общественных деятелей и мастеров художественного слова от Шевченко до наших дней.

Ключевые слова: оборотень, народное поверье, антропоним, синоним, колониальная политика.

Popovskiy A. M. Did the shifters extinct?

Summary

The article deals with etymology, synonymics and lexico-semantic functions of the word «pereverten» (shifter) in the relation to mythology and actual perception of the Ukrainian society development in different epochs in folk speech and in the sources of various genres. The author states that the given language phenomenon is becoming more active and semantic meaning of it has been defined in the context of vocabulary research, mass media, public persons and elocutionist from T. Shevchenko up to now.

The widespread use of the given language unit is explained by, firstly, the demands of the progressive public thought to evaluate various moral criteria of different layers of Ukrainian society in Russian tsarist regime, communist ideology of the Soviet Union, as well as in the state formation process of young sovereign Ukraine. In its turn it reveals the negative double-faced essence of the human nature of those timeservers and traitors who stand against the fight for universal moral values and democratic principles of an independent state development.

Key words: shifter, changeling, folk popular belief, anthroponyms, synonyms, colonial policy.

УДК 821.161.2

Приймак І. В.,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української філології
Хмельницького національного університету
E-mail: prijmak_inna@ukr.net

**ЕПІСТОЛЯРНИЙ ДИСКУРС В. ГНАТЮКА
(НА МАТЕРІАЛІ АРХІВНИХ ДЖЕРЕЛ)**

У статті досліджується епістолярна спадщина В. Гнатюка й Осипа Маковоя. Акцентується увага на внесок В. Гнатюка в різні аспекти громадського, культурного й літературного життя.

Ключові слова: епістолярний дискурс, українська література, національне відродження.

Серед видатних учених, які належать до Львівської філологічної школи, чільне місце належить Володимирові Михайловичу Гнатюку. Видатний фольклорист, етнограф, мовознавець, літературознавець, історик, журналіст, редактор, книговидавець, перекладач, соціолог, демограф, – як бачимо, коло його наукових і громадських зацікавлень досить широке.

Доба помежів'я XIX – XX ст. знакова в національній історії, відзначається активізацією громадського, політичного, мистецького життя. Яскравою постаттю у ці часи є В. Гнатюк. Ф. Стеблій слушно зазначає: «Учений розпочав свою наукову і громадсько-політичну діяльність на зламі XIX – XX ст., коли йшов до завершення процес формування сучасної української нації, а український національний рух вступив у свою найвищу стадію – політичну і в умовах наближення розпаду Російської та Австро-Угорської імперій, що розшматували живе тіло цієї нації, поставив на порядок денний питання про відновлення власної незалежної держави».

Вивчення діяльності Володимира Гнатюка почалося ще на початку XX ст., після виходу в світ перших його публікацій, які критики оцінили досить позитивно. Зокрема, Ю. Дзерович та Е. Сабов висловили враження щодо його 1-го тому «Етнографічних матеріалів з Угорської Русі», а О. Маковей проаналізував статті вченого у Записках НТШ. Серед праць про діяльність В. Гнатюка значне місце займають дослідження професора Львівського університету Ф. Колесси, який високо оцінив В. Гнатюка як наукового та громадського діяча, а також як людину, котра багато зробила для розвитку рідної мови на західноукраїнських землях.

З наукових праць початку 1960-х рр., що стосувалися діяльності вченого варто, насамперед, згадати роботу О. Дея, у якій автор розкрив методіку збирацької діяльності В. Гнатюка. Проте найвагомішою роботою цього періоду стала монографія М. Яценка «Володимир Гнатюк. Життя і фольклористична діяльність», у якій автор, окресливши в загальному життєвий та творчий шлях митця, велику увагу приділив дослідженню основних напрямків етнографічної діяльності вченого.

З кінця 1960-х рр. постать В. Гнатюка стала у колі наукових зацікавлень відомого вченого Миколи Мушинки. Однією з перших його праць була «Кореспонденція В. Гнатюка з Панькевичем», у